

Birck Edit

A levelező Petelei

Petelei István történetei legtöbbször komorak, tragikusak, melankolikusak. Leveleiből másik arca néz felénk, ezek kedvesek, barátságosak, humor, életszeretet színezi őket. Nagy kár, hogy ilyen kevés maradt fenn számunkra. *Bisztray Gyula* 254-et közöl a *Petelei István irodalmi levelezése* című kötetben. Gyalui Farkastól, Márki Sándortól és Marosi Ildikótól tudunk még néhány levélről, de ezek jórészt valahol a családnál - inkább Korbuly Irma családjánál kallódhatnak, valamint a levelezőtársak hagyatékában.

Nem ritka, hogy egy-egy író, költő levelei csalódást hoznak az őket kedvelők számára. Az annyira szeretett versek vagy prózai írások után a levelek suták, túl „öntudatosak”, ne mondjam lekezelők, vagy éppen ellenkezőleg szervilisek, hízelgők, esetleg túl szárazak, hivatalosak, ridegek. Peteleinél ez nem így van. Mint már utaltam rá, barátságos, gyakran bensőséges, közvetlen, de finoman tartózkodó. Hivatalos hangneme is lágy, elegáns. Valószínűleg hozzájárul ehhez az is, hogy soha nem jelentett megélhetést számára az irodalom, nem kellett alkalmazkodnia a folyóiratok, kiadók vezetőihez, az irodalom soros nagyjaihoz. Nem függött senkitől, megengedhette magának azt is, hogy a Kisfaludy Társaság tagságát visszatartsa. Barátságait sem befolyásolta érdek, így sokáig megőrizte ezeket.

Egyetemi éveitől tartott barátsága például Márki Sándorral, akivel bár más pályán haladtak, még 1907-ben is meleg hangú leveleket váltanak, könyveiket megküldik egymásnak. 1907. augusztus 15-én ír köszönő levelet Petelei Márkinak: „Lelkem testvér, Márki Sándor! A „történelmi beszédek” igazi iskola nekem. Egyik ez: jobban tudom most, milyen keveset tudok abból a sokból, amit te tudsz s elmondod e könyvben... De még valamit tanultam a könyvedből, azt, hogy édes, gyermekkori édes, jó testvér, bárha a MTA tagja, a kol[ozsvári] egy [etem] tanára, s a kol[ozsvári]. városi tanács tagja vagy, de te poéta vagy. Amit írsz, csupa szív, csupa lelkeség, s te szeretettel tele ifjú vagy.” Márki alig egy hónap múlva válaszol: „...Édes Pistám, nagyon jólesett, hogy könyvemet olyan szívesen fogadtad, s hogy ebben a rendkívül szürke világban olyan elősmerő nyilatkozatokkal bátorítasz. Annál kedvesebbek azok, mert nincsenek a nyilvánosságnak szánva, s így tartózkodás nélkül nyilatkozhatik bennök a baráti szeretet, amelyet több mint három évtized óta Te olyan híven megőriztél irántam... Mióta írsz, mindent elolvasok Tőled, amihez hozzájutok, s nagyobb gyönyörűséggel olvasom el, mint Te - a világtól, ki tudja, hogyan, megbántva - fölteszed. Nagyon kedves emlékem volna tehát, ha baráti emlékül adnád egyik vagy másik könyvedet, s nem tennéd föl rólam, hogy vele „kiábrándítasz”. Ösmerlek édes Pistám, írói értékedre nézve talán jobban is, mint Te ösmered tenmagadat.”

Még korábbi eredetű barátsága Jakab Ödönnel. Bisztray Gyula tanulmányában hosszabb teret szánt Jakab írói talentumának ecsetelésére. Petelei ezzel mit sem törődve legbizalmasabb barátjaként kezeli, elismeri tehetségét és rendszeresen buzdítja írásra is. Kapcsolatuk a marosvásárhelyi kollégiumból ered, s végigkíséri életüket. Feleségeik is szeretettel viseltettek egymás iránt. Hozzá írott leveleiből értesülhetünk élete apró örömeiről, bánatairól és fontos fordulóiról is.

1879. január 18-án jelzi neki kezdődő betegségét: „Jakab Ödön! Ezt a levelet én nem neked írom. Senkinek sem írom. Csak levetegetem erre a papirosra. Nem szabad semmit dolgoznom. Bolond szédüléseim vannak. Néha önkívületbe esem. A betűk, ha olvasok, összeszaladnak a pennám előtt, s szürkének látok magam körül mindent. Egy-egy lila szín karika képződik előttem, s repdes, mint egy pillangó. A napfényt, ha béigyekszik szobámba, kizárom. Félek a világosságtól, a zajtól. A hó világa sért, a szekérszörgés kábít. Eltiltottak minden munkától. Úgy véltem azonban, hogy a levél, mit neked írandók, nem munka. Úgy is nézem ezt a levelet, mintha semmit se csinálnék.”

Márciusban így számol be Jakab Ödönnek: „Az ügy, melynek befejezésére vártam, hogy megírhassem neked, abból áll, hogy kihívtam Sándor Kálmánt. Amit rólam beszélt, azt ignoráltam. Csekélyebb legényke a kis Kálmán, semhogy számot tegyen nekem az, amit ő felőlem mond. Hanem Tercsiről is szólott. Az a komizság, hogy ő a Tercsi nevét belemeri vonni az én dolgomba, felbőszített. A kis fiú napokig bujkált, s az én segédeim egyszer, egy szép reggel az ágyban csípték nyakon. Hebegett, s egy ijedt hangú nyilatkozatot írt, minthogy: „ő nem párbajos ember”. A nyilatkozat hitvány s színtelen. Nincs benne semmi, sőt - az én segédeimnek adva - még rólam is véleményt mondó. Nagy János és Mentovich Gyula elég gyarlók voltak nekem elhozni - s én irántuk való tekintetből is kénytelen voltam megelégedni vele. Jakab

Ödön, hogy érzem a te hiányodat. ...Ha itt vagy, másképp igazítjuk el ezt a dolgot. Sohasem nélkülöztelek inkább, pedig örökké nélkülözlek."

Íme, párbajhóst is tisztelhetünk volna Peteleiben, ha Sándor Kálmán nem áll ellen.

Gyulai Pálhoz való viszonyáról így ír barátjának: „Gyulainál pedig jobb ember nincs ennek a földnek a hátán. Amilyen szívesen fogadott, amilyen szerető jóindulattal szidott, mocsokolt engem egy álló hét minden áldott napján, amilyen barátsággal bizonygatta meg nekem, hogy silány mindaz, amit én firkáltam, hogy be nincs abban egyetlen igaz vonás, be sötét, derűtlen, unalmas - de úgy, idők jártával milyen tűrhetővé tehetem én magam az olvasók előtt - azt te ott a falun, te rusztikus Jakab Ödön, nem is képzeled. Különben egy rajzomat, amelyiket lehúzott egész a sárga földög, a Bud. Szemle jövő füzeté hozza."

1888-ban Petelei megnősült. Jakab Ödönt az elsők között értesíti erről. 91-ben a betegség újabb rohamra támadja meg. Szeptember közepén írja: „Kedves Ödön! Az én egy esztendőm rövidre fogott élettörténetem ez: Most egy éve nyomorult állapotba estem. Se olvasni, se írni, se becsületesen beszélni nem tudtam. A télt áthúztam valahogy. A tavasz kedves volt, kedvem volt. Éreztem, hogy térek vissza az emberi társaságba. Legalább beszélni megtanultam. Tekeregtünk akkoriban eleget. Havasokat másztunk. Mikor a nyárra mindenféle terveket kovácsoltam, akkor levert egy derék gyomor baj. No aztán az kapott le ugyan a tíz körmömről! A nyaramat elfoglalta. Én igen csinos legény lettem, karcsú, könnyű legény...

Mi, mint tudod, Remeteszegen lakunk. Ez egy parányi falucska Mvásárhely tőszomszédságában. Van kertünk, lovunk, tehenünk, kutyánk, tyúkunk. Van egy külön szobánk a ti részetekre. Ez verandára nyíll, igen csendes szoba, fenyők ágai nyúlnak be az ablakon. Jöjjetek, nézzétek meg. Itt a Maros, tele hallal, itt a mezők, tele nyúllal, itt az erdők, tele vércsével, amiket kocavadászok sasnak nézik. Mindezek igen nagy bátorsággal várnak téged. És mi is, no, hát mi is szeretettel látnánk téged."

A Kemény Zsigmond Társaság újraélesztését vállalta Petelei. Egy ügyben is megkereste barátját: „Kedves Atyámfia! Mi jól érezzük magunkat, melyhez hasonló jókat kívánunk nektek.

Mióta hazajöttünk, dülőre vittem egy rég kínlódó dolgot. Ti a Kemény Zsigmond Társaságot életre keltjük. Nem valami eget hasogató programmal. Néhány felolvasást csinálunk itt s Székelyföld más pontjain, ébren tartva az irodalmi értékek iránt való érzéket, s ezentúl főképpen gyűjtünk népi költészeti termékeket. Van némi vagyonunk, pályadíjakat tűzünk ki a gyűjtésre, s ha elég kerül majd, a Vadrózsák folytatását megcsináljuk. Ez egy évtizedre szóló program. A Társaságot majd én fogom vezetni, s minden arravaló székely pennaforogató embert beráncigálunk a Társaságba. Ti, kik innen nőttetek ki, érzésetek, származásotok szerint, díszül bele valók vagytok. Ezért írok neked. A dolog ez: márc. 6-án a K.Zs.T alakuló ülést tart. Ekkor új tagokat választ. Elsősorban reád s Benedek Elekre gondoltunk. Ha ti nagy társaságba valók vagytok, a mi társaságunk nem lehet el nálatok nélkül.

Azért írnék néhány sort neked arról, hogy beleegyezel, hogy a Társaságba sorozzunk téged. És instállak, találd meg Benedek Eleket, s íráss vele ugyanilyen tartalmú levelet. Ezzel a biztosítással megyünk a gyűlésbe, hogy jobban mondjam, az engedelmekkel."

Jakab Ödönnel Peteleiné is levelezett, írt arról, hogy Szovátán nyaralót vettek: "Maga volt édes Ödön, a legelső karácsonyi angyalom, aki megérkezett és azt hiszem az, aki a legértékesebbet hozta nekem. Boldog ünnepeket kívánok magának és Rózának, gondoljanak néha reánk, mi mindig olyan igaz szeretettel emlegetjük mind a kettőjüket, és arról ábrándozunk, hogy a nyáron lerándulnak ide mihozzánk, és mind elmegyünk Szovátára, ahol egy kis fészket vettünk. Most készül a kapuja, írjon, édes Ödön egy szép székely verset, amit a kapura írassunk, de csak kétsoros legyen, hogy magának is valami jussa legyen abban a mi kis fészünkben."

Jakab hamarosan küldi a kért verset, ami valóban felkerült a kapura: „Kedves Zsuzsika! A maguk kapujára hogyne írnek! Alig várom, hogy lássam a versemet a Petelei cég kiadásában! Ebből még tiszteletpéldányt sem kívánok magamnak. Csak csináljanak derék székely kaput. Majd megbámulom tán én is, mikor már nem lesz egészen - új.

A vers így szólna:

*„Vándor, ez a kapu nem akar kizárni,
Csak azt mutatja, hogy merre kell bejárni.
Ez tán jó lesz, s egy poéta vendégszerető házára eléggé jellemző.”*

Kapcsolatuk mélysége miatt kicsit többet foglalkoztam azzal, ami levelezésükből megragadott.

De szót kell ejteni még néhány pályatársáról és tanítványáról is.

Először is Mikszáthról. A méltatásokból tudjuk, hogy egy időben és egyforma tehetséggel indultak. Egymás iránti tiszteletük, barátságuk a pálya és a hírnév különbsége során sem változott.

Kedves, rövid levélke indítja a sort a kötetben 1882 körül: „Kedves barátom! Elhatároztuk Kiss Józsi-val, aki itt csámcsog mellettem, Itáliába menendő, hogy mihelyt megjön, egyszerre fogunk elmenni mind a hárman Aradra, ahova hármunkat meghívtak - de külön. Nekik is meglepetés lesz, nekünk meg igazi ün-nep, ha ott egyszerre összejöhetünk hárman. Biztosak vagyunk, hogy neked is tetszeni fog a dolog - de ha nem is: két voks egy ellen, ott kell lenned. Az időt, a napot meghatározzuk később, igaz híved Mikszáth Kálmán. Pista! Március idusára tűzöm ki a terminust! Addig visszatérek. Isten veled Kiss"

Petelei Jakab Ödönnek is szép sorokat ír az íróról 1884-ben: „Keszler úr, úgy tartom, nem cselekedett okos és igaz dolgot, ha lekapta Mikszáthot. Nem hasznos dolog ez, mert nem vagyunk olyan sokan, hogy afféle tehetségeket, mint M., ledorongolva, mégis maradjon elég. És nem igaz dolgot: mert M. olyan poéta, amilyen nincs most. Mindent, ami hiányozik belőle, szívesen elengedek azért, hogy költészetével meg-melegít engem, ha olvashatom, s hogy kiérezem minden sorából a szívét."

Kiss József is hamar felismerte Petelei tehetségét és 1881-ben meleg hangon kereste a kapcsolatot az íróval: „Kedves pályatárs! Tegyük úgy, mintha végtelen idők óta ismernők egymást, szorítsunk kezét és kezdjük mindjárt a folytatásnál... Önnek hatalmas talentuma van a detailfestésre. Ön nem majmol senkit, mint a többiek, és saját szemlélete után indul: ahhoz igazi poéta! Sajnálom, hogy Kolozsvár oly távol esik Temesvártól, még jobban, hogy Pesten nem élhetünk! Ölelem Önt, vidéki pályatárs! Mienk a jövő. Fog-junk kezét! Kiss József

A fiatalon elhunyt Reviczky Gyulával való barátságára utal két levél, mindkettőt Reviczky írta. Az egyik így hangzik: „Édes Pista! Nagy gyönyörűséggel olvastam az El ne felejtset. Azt hiszem, a legjobb, amit eddig írtál. Excelsior! - Ebben a nagy melegben Balassagyarmaton húselek. Ha unatkozol, eressz meg hozzám valami firkantást, mert azt se tudom, közöltétek-e annak idején a küldött mutatványverset kötetemből. Ölel barátod Reviczky Gyula"

Ferenczi Zoltánnal váltott levél alig maradt fenn. Kölcsönös szeretetük egymás iránt ebből a kevésből is kiérzik. Egyik legbensőbb bánatát éppen neki gyónja meg Petelei: „Kedves Zoltán úr! A legszivesebb indulattal köszöntjük mind a kettőjüket. Sok örömet kívánunk a kis trónörökösben, s örvendünk, hogy a legszeretettém több beteg anya túl van minden bajon. Én, kedves Zoltán úr! Én, ki elég kutyahitű legény vagyok, nem átallok bevallani, hogy szívtelenül irigylem magát, aki két olyan leánykát és egy ép fickót ölelgethet. Mégis! Néha egy szelíd sóhajással gondoljon reánk, kiknek nincsen apróságok, s higgye el, hogy mégis sok szeretettel gondolunk magukra és sok szerencsét kívánunk a fiukban. Kedves asszonya önagságának alázatos tiszteletemet mondja meg. Szíves szeretettel Petelei István"

Halála után felesége is Ferenczit keresi meg a kiadatlan írások ügyében: „Amióta eltemettem az édes uramat, gyötör a gondolat, vajon mivel teljesítem jobban a kötelességemet, ha kiadom-e az édes uram hát-ramaradt elbeszéléseit, vagy ha pedig örökre ott felejttem abban a kis fiókban, ahová ő maga eltette. Amint én a maga szavaiból értettem, nagy fényt nem remélhetek a közlésével, és miután én anyagi haszon után nem vágyakozom, hisz én akarok hordozni minden kiadást, és a jövedelmet annak a társaságnak ajánla-nám fel, akinek a neve alatt a könyvek megjelenének, csak ha valami erkölcsi fényt tudnék az édes uram írói nevére vetni, ha az ő emlékét sikerülne e munkák kiadásával inkább megörökíteni, csakis akkor óhaj-tanám, hogy ezek a könyvek napvilágot lássanak."

Bíztató válasza után kérte meg Gyalui Farkast a posztumusz kötet szerkesztésére, amit az Erdélyi Iro-dalmi Társaság névleges kiadásában, saját költségén adott ki Elbeszélések címen két kötetben 1912-ben.

Végül föl kell idézni Gyalui Farkassal való barátságát leveleiken keresztül.

1904-ben Gyalui elbeszéléskötetének örülve gratulál a szerzőnek: „Kedves fiam? Gyalui Farkas! Mi-lyen igazi gyönyörűséggel olvasom a könyvét. Megfiatalodom (nagyon rám fér), s megölelgetem az öreg-asszonyt. Ebben a könyvben nekem is részem van, egy-egy sort mintha én írtam volna, ifjú koromban. Nem a könyv első darabjain. Ezekre valami finom, borongós fátyolt terít a maga mestersége, egy kicsi le-nézésből áll ez a földi hiúság iránt, s egy csepp a maga humorából. Azóta, hogy efféle kedves apróságokat kezdett firkálni, maga komoly, tudós úr lett, s ha ezt a csinos, keskeny könyvet forgatom, úgy tetszik ne-kem: az én régi kedves, dolgos, szeretetteljes, irántam mindig szíves fiam beszél. Köszönöm ezt az örö-met."

1905-ben - ritka alkalom - Vásárhelyre megy Petelei. Gyaluihoz fordul: Édes fiam! Szombaton este ott leszek, mert egy rossz elbeszélést dadogok el az E[rdélyi] I[rodalmi] T[ársaság] gyűlésén, vasárnap. Így

lévén, kérem, nézze meg mit játszanak a komédiában szombaton. Ha víg dolgot, avagy ha énekes egyet-mást játszanak, vegye meg nekem a baloldali 3. sor szélső székét, ahol 11 esztendeig ültem, s a jegyet tegye le Nagy Gábornál, hogy én kapjam meg. ... De ha bögős eseményeket ábrázolnak, vagy ha valami friss magyar dadogását adják elé, ne vegyen jegyet, mert búsulni, szenvedni nem akarok a komédiában."

Bár hosszúra nyúlt írásom, nem végezhetem feleségéhez írott leveleinek felidézése nélkül. Mint ismeretes, 1888. szeptember 30-án vette feleségül Korbuly Irmát, akit, mivel ki nem állhatta az Irma nevet, Zsuzsikának hívott. Szerető, okos, ihlető asszonya volt. A hozzá írott és a róla szóló levelekből árad az iránta érzett szeretete. A kötetben szereplő leveleken kívül idézek a Kemény Zsigmond Társaság 50 éves jubileumára kiadott Ünnepi Könyvben Gyalui Farkas által közölt levélrészletekből is.

1890-ben építik kolozsvári házukat. Ekkor írja feleségének: „...Itt minden van, csak te nem vagy itt. Csak a szívemben. Ez is jó. Sóvárgok utánad s ez többet ér, mint a valóság is. A „valóság” sokat mosakodik, sokat imádkozik, sokat varr, lótfut, mindig többet, mint szükséges. Az asszony, akit őrzök itt benn, az egy kedves, szeretetreméltó, édes portéka, minden hiba nélkül, csupa gyöngédség s engedékenység. Jobb itt, lelkem. Mégis szombaton, ha Isten segít megölelgetlek."

Peteleiné íráskészsége is átlagon felüli volt. Ezt férje hamar felfedezi és házasságuk második évében írja neki: „Most én édes kicsi feleségem, egészen komolyan beszélek: te olyan szépen kezdel írni, hogy csupa öröm. Először úgy olvastam el, amit ma küldtél Gubódival, mint a feleségem levelét. Úgy persze kedves volt. Aztán mégegyszer úgy olvastam el. És akkor is kedves volt. De most délután úgy olvastam el, mintha egy idegen írta volna. És így is szép volt. Amiből én azt tanulom: addig lehet jól írni, amíg az ember igazán érez. S aki igazán tud kacagni, vagy sírni, szeretni vagy utálni, de igazán ám - attól az istenek nem vonták még el az írás mesterségének tudását. És én így, Zsuzsika, a te leveledből meríték erőt arra, hogy ha erősen hozzáfogok, hát még én is tudok írni. Mert azt tudod úgy-e, Zsuzsika, hogy te még mindig ugyan közel vagy szívemhez. (Mikor pedig ezt leírom, hát resteltem magamat. Effélét csak serdülő diákok vallanak be nagy pirulva. Mi pedig már 18 hónapos házasok vagyunk és öregek mind a ketten."

Korbuly Irma is sokat betegeskedett. 1895-ben Budapesten keresett gyógyulást. Férje türelmetlenül várta haza: „Ez az utolsó levél, amit neked Bpestre írok. Ezt kedden kapod. Szeredán már itthon leszel. És többet nem eresztelek semmiféle. Gyógyítjuk magunkat, ha betegek leszünk, ahogy tudjuk, de nem hagyjuk el egymást. Nekem is nehéz volt ez a kilenc hét. Már megszoktam, hogy mellettem légy, és hiányzol. Egészen árva vagyok ilyenkor, mert megszakítottam, mióta házas vagyok, mindenféle barátságos összeköttetést. Sőt a famíliámban még szereztem is egy csomó embert, aki ki nem állhat. Hát rád vagyok szorulva, s nem hagysz el többet. Már csak gyere, Zsuzsika!"

1895-ben építik marosvásárhelyi otthonukat. Az építkezést Petelei felügyeli. Következő levelét ekkor írja: „Én az építés mellett vagyok, reggel 6 órától esti 6 óráig, csak ebédre szaladok haza. Szeretném, hogy hazahozhassalak minél előbb, mert tele vagyok vágyakozással utánad. Aztán nyugalmasan fogunk élni, amíg csak nekünk kimérte az életünket. Kézze a kézbe, kedves kicsi asszony, úgy vénülünk meg. Semmi se könnyebb jól élni, mint veled, kicsi asszony."

Egy élet morzsáit szórtam Önök elé. Önkényesen válogatott morzsákat - talán már most is másokat válogatnék. S mennyi mindenre és mindenkire nem került sor. De úgy érzem, hogy az én Peteleim arcképe felsejlik.

Szeretném, ha legalább beleolvasnának ebbe a levelezéskötetbe.

* * *

Múltunk emlékei

„A tisztviselő, midőn hivatalát elfoglalta, esküt tett le. Ahányféle a hivatal, annyi az esküminta. A főbíró részére rendelt esküminta

Én N. N. bíró esküszöm az élő Istenre és az ő szent igazságára - úgy segéljen nekem az Isten : az Atya, Fiú és Szt-Lélek, a Szt-Háromság, a boldogságos Szűz, az Oltáriszentség, minden szentek, a szentkereszt, - hogy én híven fogom szolgálni a várost, kárt nem csinálok, hanem hasznot; hív ítéletet mondok mindenkinek. Nem nézek sem rokont, sem testvért, sem sógort, sem barátot, sem gazdagot, sem szegényt, sem özvegyet, sem idegent, hanem mindenkivel úgy bánok el, mint az igazság hozza magával. Fáradságot nem fogok kímélni és igyekezni fogok, hogy restségem miatt kár ne érje a várost. A tanácsi határozatokat, míg azok ki nem hirdették, nyilvánosságra nem hozom. Az osztrákház iránt hív és készséges leszek; a